

CUMHURİYETİN İLANINDAN SONRA TÜRKİYE'DE SES EĞİTİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Nuran AYZAZ¹

ÖZ

Bu çalışma, yıllardır süregelen bilgilerin kaynak taramaları ile birlikte derlenip kısa, sade ve yalın bir biçimde tarihsel süreci anlatmak ve hala yetişmekte olan ses eğitimi öğrencilerine ve bu alana ilgi duyan kişilere yarar sağlamak için yapılmıştır. Bu sebeple bu çalışmada, öncelikle ses eğitiminin en eski tarihsel gelişiminin ekollere göre doğuşu ve incelenmesine kısaca değinilmiş, ses eğitiminin Türkiye'ye ilk gelişi ve Cumhuriyet döneminden sonra da hızla yayılıp bu güne kadar değişim içinde aldığı yol anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ses, Ses Eğitimi, Tarihsel Gelişim

---

¹Öğr. Gör. Nuran AYZAZ, Selçuk Üniversitesi, Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı, Geleneksel Türk Müziği Bölümü, nrnayaz(at)hotmail.com

HISTORICAL DEVELOPMENT OF VOICE TRAINING İN TURKEY AFTER THE DECLARATION OF REPUBLIC

ABSTRACT

This research was conducted in order to explain the historical process in a short, simple and plain way, compiling it together with the source scans of the information which has been going on for years, and to benefit the students who are still growing and the people who are interested in this field. For this, firstly the earliest historical development of sound education was briefly mentioned about the birth and study of it according to the schools, and the way of voice education firstly came to Turkey and tried to explain the way that it spread rapidly after the Republican period.

Keywords: Sound, Sound Education, Historical Development

Giriş

Ses eğitimi; bireylere konuşma ve/veya şarkı söylemede seslerini doğru, etkili ve güzel kullanabilmeleri için gereken davranışların kazandırıldığı ve içinde konuşma, şarkı söyleme ve şan eğitimi gibi alt ses eğitimi basamaklarını barındıran, disiplinler arası bir özel alan eğitimidir. Tanımda kullanılan “doğru”; anatomik ve fizyolojik yapıya, dil ve müzik özelliklerine, gerçeğe ve kurallara uygunluğu, “güzel”; söyleme biçimindeki uyum ve ölçülebilir davranışlardaki dengeyi, “etkili” kavramı ise, başkaları üzerinde bıraktığı izi nitelendirmektedir” (Töreyn, 1998: 10).

Ses eğitimi, bireyin sesini etkili kullanmasına yönelik olarak, müzik eğitiminin ses eğitimini ilgilendiren her alanında yani genel, amatör, mesleki müzik eğitimi türlerinde dil ve konuşma ile ilgili problemlerin giderilmesinde ve fiziksel müdahaleler sonucu insan sesinde oluşan rahatsızlıkların ve kusurların giderilmesinde ses eğitiminin temel ilkelerinden yararlanarak bireye sesini daha etkili, doğru ve bilinçli kullanabilmeyi ve güzel şarkı söylemeyi amaçlamaktadır. Müzik eğitimi bölümlerinde öğrencilere verilen ses eğitimi; amaç, kapsam ve içerik olarak incelendiğinde, verilen eğitimin daha çok şarkı söyleme eğitimi olarak uygulandığı görülmektedir (Töreyn, 1999: 2).

Türkiye’de, Şan Eğitimi Egüz’e göre 1924 yılında Musiki Muallim Mektebiyle başlamıştır. Davran’a göre ise 1934 yılında Ahmet Adnan Saygun’un Özsoy operası ile başlamıştır. 1936 yılında Musiki Muallim Mektebi’nin konservatuvar şekline dönüştürülmesi ile yeni bir ivme kazanmıştır. O tarihlerde Mustafa Kemal Atatürk’ün işaretleri doğrultusunda, bir grup genç besteci Anadolu’ya yayılıp yörelerimizin folklor musikisinin zenginliklerini taramışlar, bunları o devirde elde bulunan taş plaklara çekmişler ve nota düzenlemelerini yapmışlardı. Bu genç bestecilerimiz milli müziğimizi geliştirmek için bir araya geldiler (Ahmet Adnan Saygun, Necip Kazım Akses, Ulvi Cemal Erkin, Hasan Ferit Alnar ve Cemal Reşit Rey). Besteciler toplanan halk ezgilerini seslendirmişler, basit şarkılar ve koro yapıtları vermişlerdir. Ahmet Adnan Saygun (Özsoy Operası) ve Cemal Reşit Rey’in dışında opera besteleyen olmamıştır. Cumhuriyet döneminde yazılan yapıtların büyük çoğunluğunu operetler oluşturmaktadır. Bunların hemen hepsi ufak bir orkestra ve altta piyano eşliğinde tiyatro sanatçılarının söyleyebileceği düzeyde bestelenmiş, ses ve müzikal güçlükleri olmayan tek sesli yazılmış yapıtlardır. Altmış seneyi aşkın bir zaman dilimi içinde şarkı söyleme tekniğini geliştirecek, bu işle ilgilenen öğretmenlere yol gösterecek bir Türk Opera ve Türkçe Opera söyleme okulu yaratılmasına katkıda bulunacak çok az şey yapılmıştır. Yazılan operaların yanında yazılmış şarkılar da yok denecek kadar azdır. Bu güne kadar bir Türkçe

şarkı söyleme okulu oluşturulmamıştır. Bunun nedeni 1935 yılından sonra Ankara'ya Alman ve İtalyan ses eğitimcileri gelerek Şan ve Opera bölümünde derse başlamalarıdır. İleri tarihlerde Almanya'da opera eğitimi gören Saadet İkesus Altan, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Ankara'ya göreve çağrılarak konservatuvarlara şan öğretmeni olarak atanmıştır. Daha sonraları Azize Hanım, Muazzez Gökmen, 1994 yılında açılan İzmir Müzik Okulu'nda şarkı söyleme eğitimi vermeye başladılar (Davran, 1997: 102).

Ses Eğitiminin Tarihi Gelişimi

Ses Eğitiminin tarihi gelişimine bakıldığında “Şarkı söyleme sanatı demek olan Şan, müzikte ilk sistemleştirilen sanat dallarındandır. İtalya'da 4. Yüzyıldan başlayarak Şan tekniğinin geliştirilmesi için çaba harcanmıştır. M.S. 314 yılında Papa olan Silvester, ilahilerin ezberlenmesi, nefes tekniklerinin geliştirilmesi için bir şan okulu kurdu muştur. 6. Yüzyılın sonlarında Papa olan Gregorius, şan okullarının ders programlarını geliştirmiştir. Shola Cantorum'daki dokuz yıllık şan eğitimine onun döneminde başlanmıştır. 15. Yüzyıldan, 16. Yüzyılın sonuna kadar şan sanatı çok gelişmiştir. Uzun cümleler, gelişkin nefes tekniklerinin cümleden cümleye geçişleri ise Rejistr'in kullanıldığını göstermektedir. Bu geçmişe bakarak, opera sanatının neden İtalya'da doğduğu açıklanmaktadır. İlk opera bestecilerinden Caccini'nin şan derlemeleri (1602) resitativin önem kazandığı bir dönemde ne kadar gelişkin tekniklerin kullanıldığını gösteren belgelerdir. Avrupa'da her ulusun kendi diline göre adlandırılan “Şan Ustaları” büyük ün yapmıştır. Bunların eğitim programlarında; solfej çalışmaları, ornament bilgisi, nefes kontrolü ve esnekliği, diksiyon, metnin yorumu gibi konular, şan eğitiminin başlıca ders dallarıydı. 18. yüzyılda Napoli ve Venedik Konservatuvarları Şan alanında en üstün okullar kabul ediliyordu. Bu okullarda yetişen şarkıcılar inanılmayacak hünerler sergiliyorlardı. Bu tür gösteriler değişmeye başladı. Berlioz'un değişiyle bel kantocular “Larenks” çalgıcılarıydı. İtalyanlar bel kantoyu geliştirirken, Fransa'da Luly dramatik bir şan anlayışını savunuyordu. Fransızların dramatik bir duyarlılığa önem vermesi Gluck'un bu ülkede ün yapmasını geliştirmiştir. Pamseron gibi (1796-1859) Fransız şan eğitimcileri vokal yöntemleri geliştirmiştir. Wagner ve Verdi gibi besteciler duyguların ifadesini vurgulayarak şan sanatının eski anlayışına karşı çıkmışlardır. Kaba bir benzetmeyle 18. Yüzyılda besteci, şancının esiri, 19. yüzyılın ilk yarısında Bağdat'ta Harun Reşit'in sarayında ve Endülüs ispanyasında Şan eğitimi yapılmakta, 19. Yüzyılın getirdiği bir başka yenilik ise, Şan'a temel olan şiir sanatının müzik kadar önem kazanmasıdır.

Alman Lieder ekolü, şairin aktarmak istediği duygu ve düşüncelere müzikte bağlı kalınması gerekliliğini savunmuştur” (Say, 1985: 1151-1152).

Cumhuriyetin İlanı Sonrası Ses Eğitiminin Tarihi Gelişimi

Tevhid-i Tedrisat Yasası sonrasında planlanan “yurtdışı eğitimi uygulaması”, 29 Ekim 1924’te, yani cumhuriyetin birinci kuruluş yıldönümünde açılan “Maarif Vekâleti Avrupa Sınavıyla” hayata geçirilmiştir. Böylece yeni Türkiye Cumhuriyeti içine ekonomistler, hukukçular, felsefeciler ve sanatçılar yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Darülfünun Emini İsmail Hakkı’nın (Baltacıoğlu) başkanlığında kurulan jüri tarafından düzenlenen ve Ağustos ayında uygulanan yarışma sonucunda, 22 kişi Almanya ve Fransa’da öğrenim görme başarısı elde etmiştir (Şarman, 2005: 10).

15 Ağustos 1923 yılında Ankara’da toplanan Birinci Heyet-i İlmiye’nin gündeminde “milli hars, milli müzik, ilkokul programlarındaki değişiklikler, kız ve erkek öğretmen okulları tüzük ve programları” gibi müzik eğitimiyle doğrudan veya dolaylı ilgili konulara da yer verilmiştir. Kurul’un aldığı kararların büyük bir bölümü uygulamaya dönüştürülmüştür (Özalp, Ataünal, 1977: 73-75).

1936 yılında Ankara Devlet Konservatuarı bünyesine Opera ve Şan Bölümü kurulmuştur. Bu bölüme o dönemin en iyi şan pedagoglarının (Fredri Bohm, Elvira Hidalgo, Apollo Granforte) getirilmesiyle eğitim sağlam bir temele oturtulmuştur. Bu şan pedagogları ilk opera sanatçılarının yetiştirilmesine büyük katkıda bulunmuşlardır. Daha sonra bu şan pedagoglarının yanı sıra, Saadet İkesus Altan, Muazzez Gökmen gibi şan pedagogları da değerli opera sanatçılarının yetişmesini sağlamışlardır. Böylece dünya standartları düzeyinde Türk Opera Ekolu kurulmuştur. Konservatuar’ın opera stüdyosundaki eğitimler, çalışmalar uluslararası opera literatürünün belli başlı eserlerinden alınan örneklerle, Türkçe metinli denemeler halinde oluşup gelişmiştir. Sahneye konan bu eserler büyük başarı sağlamıştır. Yakın tarihe kadar da özgün dildeki eserler tercümeyle yani Türkçe metinli olarak oynanmıştır (Örnek G. Verdi Lady Macbeth G. Puccini – Madama Butterfly – Pinkerton). Türk alfabesindeki harflerin hepsi Latin alfabesinde yer almaktadır. Yani biz Latin alfabesi kullanmaktayız “I” ve “G” gibi harfler problem yaratsa da bunları şan tekniğine göre uyarlamak mümkündür. Fransızca’nın, Almanca’nın, İngilizce’nin de zorlukları vardır. Örneğin Fransızca sesin genizde tınlamasına sebep olmaktadır. Almanca’da arka arkaya gelen

sessiz harfler zorluk yaratmaktadır. İngilizce’ de de dil hareketleri zorluk yaratır. Latin alfabesi içindeki diller içinde en uygunu şüphesiz İtalyanca’dır. “I” – “G” gibi harflerin zorluğuna rağmen Türkçe’de diğer diller gibi opera söylemeye uygun bir dildir. Türkçe’nin şan tekniği ile doğru söylenebilmesi için 1936’da kurulan konservatuarın opera şan bölümüne “Türkçe Metinli Müzikli Diksiyon” dersleri konulmuştur. Opera besteleyen ve libretto yazan sanatçıların ve de yabancı dilden

Türkçeye opera tercüme edenlerin çok iyi prozodi (müzik vurgularının, hece vurgularıyla uyumlu olması) bilmeleri gerekir. Dilimizdeki vurgularla, müzik vurgularının çok iyi örtüşmesi gerekmektedir. Yukarıda yazılanlara dikkat edildiği takdirde Türkçe şan tekniğine uygun bir dildir. Bu konuyu bilen değerli Türk Bestecileri birçok Türk Operaları yazmışlardır ve yazmaya da devam etmektedirler. Bu konudaki çeşitli Türk Operalarından alınan örnekler mevcuttur.

Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye'de yalnızca iki önemli müzik kurumu bulunmaktaydı. Bunlar "Mızıkai-i Hümayun ve Darülelhan" idi. Mızıkai-i Hümayun, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, Avrupa'daki askeri bandolara benzer türde kurulmuş bir bando görünümündeydi. Darülelhan ise 1917 yılında kurulmuş, Türk ve Batı müziğinin birlikte yürütüldüğü ülkemizdeki tek müzik eğitimi kurumuydu.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda büyük önder Atatürk'ün müzik eğitimine verdiği önem doğrultusunda Musiki Muallim Mektebi Ders Programında ses eğitimi ile ilgili bazı derslerin verilmesi sağlanmış, Türkiye'de müzik eğitimi ve bu bağlamda ses eğitiminin somut yanları saptanarak incelenmiştir" (Töreyn, 2008:8). Buna bağlı olarak, Türkiye'deki çeşitli müzik okullarında okutulan ses eğitimi ve şan derslerinin, elde edilen kaynaklara göre önceleri, "1916 yılında Daarülelhan'da "ses bilgisi" 1923 yılında "musiki kıraatı" adıyla okutulduğu görülmektedir" (Töreyn, 2008:8).

Türkiye'de operanın ve buna bağlı olarak da şan eğitiminin gelişimi, Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda ivme kazanmış, Atatürk'ün her alanda yaptığı çağdaşlaşma hareketlerinin bir örneği olarak, 26 Kasım 1934'de Milli Eğitim Bakanının başkanlığında oluşturulan kurul ile "tüm okullarda çok sesli müzik uygulamasına geçilmesi, halk katlarında opera, operet konser v.b aracılığıyla yeni beğenin yaygınlaştırılması, yeni besteci ve usta çalgıcuların yetiştirilmesi ve devletçe korunması" kararı alınmıştır. (Say, 1995:27)

1924'de Ankara'da kurulan Musiki Muallim Mektebinin 1936'da konservatuvara dönüştürülmesiyle, opera bölümünün başına Alman rejisör Karl Ebert getirilmiş ve yurt

dışından getirilen Hans Hay, Max Klein, Friedl Böhm, Arandi Lombardi gibi şan öğretmenleri, Devlet Operasının sanatçı kadrolarını yetiştirmiştir (Töreyn, 2008:9).

Daha sonra, 14 Mart '1924' tarihinde çıkarılan 439 sayılı "Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu"yla, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk resmi okulu olarak Ankara'da kurulan Musiki Muallim Mektebinde, "musiki kıraatı" ve "vokal" adlı derslerle, 1927

yılında İstanbul konservatuvarında "teganni" ve "koro" adlı dersler okutulduğu, 1931 yılında da "musiki kıraatı" adıyla okutulan ses eğitimi dersinin, 1936 yılında Ankara'da kurulan devlet konservatuvarında "anadal ses" adıyla okutulduğu görülmektedir (Töreyin, 2008:11).

1936 yılında Ankara Devlet Konservatuvarında, Hindemith'in önerisiyle hazırlanan programda "anadal ses" olarak okutulan dersin yanında, "okul korolarında söyleme" adıyla koro dersleri görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olan Gazi Eğitim Enstitüsü'nün, 1941 tarihli ders programında ise "şan", "koro ve koro idaresi" adlı dersler, ses eğitimi kapsamında haftada birer saat okutulmuş ve bu program 1969 yılına kadar uygulanmıştır (Töreyin, 2008:16).

1969 yılı Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü programında, "ses eğitimi (şan)" adıyla, haftada birer saat ve üç yıl verilen ses eğitimi dersinin yanında, haftada beş saat ve iki yıl okutulan "koro" dersleriyle, birinci sınıfta haftada dört saat, iki ve üçüncü sınıfta birer saat olarak programlanan, "çalgı ve şan dersi pratiği" dersleri okutulmaktaydı. Bu uygulamalar 1978-1979 yılına kadar sürmüştü (Töreyin, 2008:8).

Yapılan yeni düzenlemelerle, Yüksek öğretmen okuluna dönüştürülen Gazi Eğitim Enstitüsü'nde program, yeniden değiştirilmiş ve bu bağlamda, ana dal eğitimi içerisinde, dört yıl için haftada iki saat "şan", birinci ve ikinci sınıflar için haftada üçer saatlik "toplu ses eğitimi" ve ikinci ve üçüncü sınıflar için haftada üçer saatlik "seçmeli toplu müzik" dersleri okutulmuştur. Bunun yanında, "toplu konuşma ve ses eğitimi" adında yeni bir ders açılarak, ilk iki yarıyıl haftada üçer saat okutulmuştur (Töreyin, 2008:17).

Ankara Devlet Konservatuvarının, kuruluşunun ilk yıllarındaki opera bölümünde, şan dersinin yanında, "fonetik ve ses bilgisi", "diksiyon", "Türkçe fonetik" ve "müzikli diksiyon" dersleri verilmekteydi. Devlet konservatuvarlarının üniversiteye bağlanmasından sonra, 1984-1985 yılında yapılan programlarda; lisans döneminde esas meslek derslerinin (şan, sahne, solfej) yanında, yardımcı meslek dersleri kapsamındaki, "fonetik ve Türkçe metinli müzik diksiyonu" dersleri okutulmuştur (Töreyin; 2008:8).

1985-1986 öğretim yılında, lise devresinin ilk yılında "ses eğitimi" esas meslek dersleri içinde yer alırken, "fonetik" yardımcı meslek dersi kapsamında okutulmuştur. Aynı yıl dördüncü sınıf programında ise, esas meslek derslerinde önceki sınıflarda okutulanses eğitimi dersi "şan" adını alarak altıncı yıl sonuna kadar okutulmuştur. Aynı zamanda, söz konusu yıl programlarında yardımcı meslek dersleri kapsamında "fonetik ve Türkçe metinli diksiyon" derslerinin okutulduğu görülmektedir (Töreyin, 2008:18).

Çağdaş anlamda, ses ve şan eğitiminin Türkiye'deki başlangıç ve gelişim sürecindeki uygulamalar, yukarıda özetlendiği gibi gerçekleşmiştir. Günümüzde ise, 1982-1983 öğretim yılında yapılan köklü değişikliklerle üniversitelere bağlanan söz konusu eğitim kurumlarında, üniversitelerin bilimsel özerkliklerine bağlı olarak her bölüm, belirlenen çerçeve program kapsamında kendi programını hazırlayıp, uygulamaktadır.

Ses alanında pek çok usta ismin Cumhuriyet tarihi boyunca gerek ses üzerine verdiği eğitime, gerek ses eğitimi üzerine bestelenen eserlerine gerekse icra şekline rastlanmaktadır. Çalışmada ele alınan bu isimler, ses eğitiminin gelişimine katkı sağlayan okullar ve kurumlar ve ses eğitimi üzerine yazılmış kitap ve eserler de yine ayrıntılı olarak göreceğimiz konular içerisinde yer almaktadır. Bunlardan önemli birkaç usta isim incelendiğinde;

Cumhuriyetin ilan edildiği dönemde müziğe gönül vermiş usta ses sanatçıları ses eğitimine önem vermeye başlamışlardı. Refik Talat Bey (1873-1947) geleneksel ses icramızın bütün inceliklerini öğrenmiş ve bu tekniği öğrencilerine öğretmiştir. Türk Musikisi icracılarından Münir Nurettin Selçuk (1901-1981), 1928'de Paris'e giderek Ses Tekniği (Ses Eğitimi) konusunda öğrenim gördü. Aynı zamanda özgün bir ses tekniği eğitimi görmüş ilk Türk Musikisi ses sanatçısı olan Münir Nurettin, 19. yüzyıl İtalyan opera şarkıcılığının izlerini taşıyan icra üslubu "Bel Canto" dan etkilendi. Musıkî tarihimize tek başına konser verme geleneğini getiren sanatçı, ilk solo konserini Paris dönüşü, 1930 yılında, şimdiki Dormen Tiyatrosu'nda vererek büyük ilgi ve hayranlık uyandırdı. Konserlerde frak giyen ve ayakta şarkı söyleyen, aynı zamanda koro eşliğinde solo okuma geleneğini de başarıyla ilk kez uygulayan sanatçı o olmuştur. Daha pek genç yaşında çevresinde müthiş bir hayranlık uyandırdı, giyimine gösterdiği özenle, ciddiyetiyle ve tavizsiz sanat anlayışıyla bir efsane oldu. Batı'dan gelen etkileri (opera, tango, vs.) kendi Türk musikisi okuyuş üslubuna korkmadan dahil eden Münir Nurettin Selçuk günümüzde hala örnek alınan bir icracıdır (Forumacil, 2001:43)

İlk Türk kadın Opera sanatçılarımızdan Leyla Gencer (1928-2008) 20. Yüzyılın en önemli sopranolarından birisi olarak görülür. İstanbul Devlet Konservatuvarı'nda şan eğitimi aldı. Konservatuarda, Fransa'nın önde gelen hocalarından Reine Gelenbevi, ünlü orkestra şefi Muhittin Sadak ve besteci Cemal Reşit Rey'in öğrencisi oldu. Ankara Devlet Konservatuvarı'nda ders vermek üzere Türkiye'ye gelen ünlü İtalyan soprano Giannina Arangi- Lombardi ile tanıştıktan sonra İstanbul'daki konservatuar eğitimini yarıda bırakarak çalışmalarını Ankara'da onun özel öğrencisi olarak sürdürdü. Ankara Devlet Tiyatrosu'nun (opera da tiyatroya bağlı idi) korosuna girdi. Hocası Arangi Lombardi, bir yıl sonra kızını ziyaret için gittiği İtalya'da hastalanarak hayatını yitirince çalışmalarını İtalyan bariton Apollo Granforte

ile sürdürdü. 1985 yılında sahnelere veda eden sanatçı opera yorumu üzerine dersler vermeye devam etti. Birçok usta ses ve ses eğitimsi yetiştiren Gencer, 1995 yılından beri düzenlenen Uluslararası Şan yarışmasının kurucusudur (Wikipedia, 2005:25).

Saadet İkesus Altan Türkiye’de operanın kurucularındandır. Avrupa’da oynayan ilk opera sanatçımız ve Türkiye’nin ilk Şan pedagogudur. 1935 yılında Şan eğitimi almak için Berlin’e gitti. Berlin sanat akademisinde Ses Eğitimi ve sahne dersleri aldı ve 1940’ta mezun oldu. Türkiye’de Ses eğitimi hocalığı yaptığı sırada birçok ses eğitimsi yetiştirmiştir.

Mesleki müzik, bu mesleğin gerektirdiği düzeyde yeteneğe sahip bireylere, örgün eğitim kurumlarında, alanlarında uzman ve yetkin öğretmenler tarafından belli programlarla verilir. Bu bağlamda ses eğitimi ise, buna uygun müzik ve ses yeteneği olan bireylere, buldukları eğitim kurumunun amaçları doğrultusunda hazırlanan programlarla, alan uzmanı yardımı ile verilmektedir.

Ancak Türkiye’deki Şan kaynakların düzenli ve toplu bir şekilde olmaması, her eğitimsinin farklı bir metod kullanması, günümüzde belli bir Şan tekniğinin olmamasına ve gelecek nesiller için kaynak anlamında büyük sorun oluşturacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de son yıllarda çeşitli kentlerimizde açılan Üniversitelerle birlikte bu Üniversitelere bağlı Konservatuvar ve Müzik Eğitim Fakültelerinin kurulmasıyla ses eğitimi derslerinin zorunlu olması hassasiyetle sürdürülmektedir. Mesleki Müzik Eğitimi bağlamında ses eğitimi, Üniversitelerin Eğitim Fakültelerinin Müzik Öğretmenliği Anabilim Dalları, Güzel Sanatlar Fakülteleri Müzik Bölümleri, Güzel Sanatlar Liseleri, Konservatuvarların Opera, Şan, Koro, Geleneksel Türk Müziği bölümleri Halk Müziği ve Türk Sanat Müziği Ana Sanat Dallarında

verilmektedir. Bu kurumlarda verilen Mesleki Ses Eğitiminin, düzeyi ve programları, verildiği eğitim kurumunun amaçlarına göre farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra Devlet koroları, Devlet Opera ve Balesi, çeşitli özel müzik evleri, belediyelere ait korular ve konservatuvarlar, halk eğitim merkezleri, TRT koroları ve bir takım özel kurum ve kuruluşlarda da ses eğitimi dersleri profesyonel ve amatör eğitimciler tarafından verilmektedir.

İleri düzey ses çalışmalarında teke tek öğrencilerle ilgilenilmesi, ses eğitiminin daha verimli olmasını sağlar. Usta çırak ilişkili bir eğitimi olması nedeniyle, seslendirmede ustaya bağımlı ve onu taklit eden, yada tümüyle yöresel özelliklere bağımlı bir seslendirmeyi içermesi, ayrıca ezgisel gidişin usul vuruşlarına bağımlı olması ve ister usullü, ister usulsüz olarak oluşturulan ezgilerde ikili aralıkların yoğun

olarak kullanılması, seslendirme sırasında, yine yoğun olarak tril ve glisendo yapılması ve kullanılan çalgılar, bu türü belirleyen temel öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Çevik, 2006:10).

Günümüzde ses eğitimi dersleri, Müzik Eğitim Fakülteleri müfredatlarına göre dönemlik 2 saat, Konservatuvar Opera Ana Sanat dalı müfredatlarına göre dönemlik 2 saat, Konservatuvar Türk Müziği müfredatlarına göre dönemlik 2 saat olarak işlenmektedir. Ses eğitiminde kullanılan eser ve etütler incelendiğinde ortak bir kaynak olmamakla birlikte, her fakülte ve neredeyse her öğreticinin ses eğitim kaynak, materyal ve tekniği farklı olmaktadır. Genel olarak bakıldığında Müzik Eğitim Fakültelerinde ve Konservatuvar Opera Ana Sanat dallarında öncelikli olarak nefes ve diyafram çalışması arkasından vokal egzersizleri yapılması ve yeterli seviyeye ulaşıldığında ufak formda eserlerden büyük formda eserlere kadar (lied, aryantik, arya) düzenli bir sıra halinde eğitim yapılmaktadır. Konservatuvar Türk Müziği bölümlerinde ise yine nefes ve diyafram eğitiminin ardından Türk Müziği aralıklarına yatkınlık olması dolayısı ile makamsal vokal egzersizleri ve makamsal ezgilerin ardından basit makamlı şarkı formunda eserlerle başlanarak (Buselik, Rast, Uşşak makamları gibi) Bileşik ve Şed makamlarda daha büyük formda eserlere kadar düzenli bir sıra halinde eğitim yapılmaktadır. Yine incelenen tezlere bakıldığında bazı Türk Müziği bölümlerinde Batı Müziği ağırlıklı ses eğitimi çalışması yapan okullar da bulunmaktadır. Ancak Ülkemizde bulunan Sanat okullarında ses eğitimi Batı ve Türk Müziği olarak farklı farklı kutuplaşmış, ortak bir çalışma yazılı halde hiç basılmamıştır. Kutuplaşmaya ayak uyduran ses eğitimcileri sadece Batı veya Türk Müziği kaynaklara bağlı kalmakta ve ses eğitiminin aslında tek olduğunu unutmaktadırlar. Örneğin; Batı müziği ses eğitimi veren ses eğitimcisi aynı zamanda Türk müziği konusunda bilgili ve donanımlı olmalı, aldığı eğitimi Türk müziğine de uygulayabilmeli ve uyarlatabilmelidir.

Müzik eğitimi veren kurumlardaki ders içerikleri başlıca ela alındığında; Müzik eğitimi bölümlerinde eğitim gören öğrenciler, ses eğitimi derslerinde ağırlıklı olarak yabancı kaynaklı ezgi, metot ve şarkılarla ses eğitimi derslerini sürdürmektedirler. Yine Konservatuvarların Opera- Şan Ana Sanat dallarında da dersler yabancı kaynaklı işlenmekte olup kaynak bakımından Türk Müziği Ses Eğitimi göre daha düzenli ve fazladır. Konservatuvarların Türk Müziği Ses Eğitimi bölümlerinde Türk müziğine dayalı ezgi, metot ve şarkılar, kaynak yetersizliğinden dolayı çok sınırlı sayıda kullanılmaktadır. Batılı kaynaklarda Ses Eğitimi üzerine birçok çalışma yapılmasına rağmen Ulusal müziğimizin ve dilimizin geliştirilerek Ses Eğitimi alanındaki bu boşluğunu doldurmak için özellikle müzik eğitimcilerine ve bestecilere fazlaca iş düşmektedir.

İtalya’da bel-canto (güzel şarkı söyleme), Fransa’da declamasyon (söz söyleme, konuşma sanatı), Almanya’da sesin sözle bağlantılı olarak en doğru şekilde okunması esasına dayanan Şan Tekniği tarih boyunca çeşitli evrimlere uğrayarak gelişmiştir. Günümüzde de Ses Eğitimi Sesin Terbiyesi olarak kullanılmaktadır. Ses eğitimi sesini profesyonel amaçla kullanan kişilerin tercih ettiği bir eğitim olmakla birlikte tıp ve eğitim alanında K.B.B uzmanları ile Şan pedagogları birlikte ortak çalışarak sesin eğitimi hakkındaki sorunları beraber çözmektedirler. Bu durum ses eğitiminin son derece önemli bilgilerle gelişmesini sağlamaktadır. Yapmış olduğum araştırma ve çalışmalara dayanarak bu tezi yazma sebebim Tarih Boyunca Şan Tekniğinin Tarihsel Gelişimi ve özellikle Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte olan gelişimi ve oldukça zor olan Ses eğitmenliğini meslek edinmek isteyen gençlere yardımcı olabilmektir.

Cumhuriyetin İlanından Günümüze Eğitim Programları

Musiki Muallim Mektebi Eğitim Programları

	DERS TÜRÜ	DERSLER
MMM 1931 PROGRAMI	ALAN BİLGİSİ	Musiki Nazariyatı, Armoni, Kompozisyon, Kontrpuvan, Musiki Tarihi, Musiki Kraatı, Vokal
	GENEL KÜLTÜR	Türkçe-Edebiyat, Umumi Medeniyet Tarihi, Türk Medeniyet Tarihi, Tarih-Coğrafya, Ruhیات, Fenni Terbiye, Almanca, Tabiat Tetkiki, Tatbiki Hikmet ve Kimya Tatbiki Hesap ve Hendese, Umumi ve Mesleki Hıfzıssıha, Vataniyat ve Mesleki Ahlak Terbiyeyi Bedeniye.
MMM 1925 PROGRAM I	ÖĞRETMENLİK BİLGİSİ	Usulü Tedris
	ALAN BİLGİSİ	Enstrüman (Öğrenci için seçilen bir Saz), Musiki Nazariyatı, Musiki İmlası, Solfej, Armoni, Kontrpuvan, Piyano, Akompenyaman, Musiki Kıratı. Teganni, Cemi Teganni, Berberlik, Enterpretasyon, Musiki Terbiyesi ve Tarihi, Musiki Tarihi,
	GENEL KÜLTÜR	Türkçe, Fransızca, Tarih, Coğrafya, Riyaziye, Resim, Yurt Bilgisi, Tabii ilimler, Fiziki ilimler, Fiziki ve Tabii ilimler, Ruhیات

	ÖĞRETMENLİK BİLGİSİ	Terbiye Tarihi, Usul-i Tedris,
--	----------------------------	--------------------------------

Kaynak: (Yayla, 2004: 4)

Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Şubesi Eğitim Programları

G.E.E. 1970 GAZİ O.Ö.T.E. 1941	DERS TÜRÜ	DERSLER
	ALAN BİLGİSİ	Kulak Terbiyesi, Müzik Öğretimi Usulü ve Tatbikatı, Teori, Müzik Tarihi, şan, Koro ve Koro idaresi, Keman, Piyano, Oda Müziği, Talebe Orkestrası Akustik, Tamirat,
	GENEL KÜLTÜR	Ritmik Jimnastik, Yardımcı dersler, Yabancı Dil, Askerlik,
	ÖĞRETMENLİK BİLGİSİ	
	ALAN BİLGİSİ	Kulak Eğitimi ve Solfej, Müzik Teorisi (Armoni ve Kontrapunt), Müzik Formları, Genel Müzik Bilgileri, Müzik Tarihi ve Stil Bilgisi, Ses Eğitimi (şan), Toplu Ses Eğitimi ve Hazırlık Korosu, Koro, Koro Eğitimi ve Yönetimi, Esas Çalgı, Toplu Çalgı Çalışmaları ve Orkestra, Çalgı Onarımı, Eşlik (Koropetisyon), Müzik Eğitimi İlkeleri
	GENEL KÜLTÜR	Kompozisyon, Yabancı Dil, Devrim Tarihi.
	ÖĞRETMENLİK BİLGİSİ	Özel Eğitim Metodu ve Uygulama, Eğitim Psikolojisi, Ruh Sağlığı ve Rehberlik, Eğitim Sosyolojisi, Genel Öğretim Bilgileri, Türkçe 1970 Yılı müfredat programı, birinci sınıfta 28 saat, ikinci

Kaynak: (Yayla, 2004: 5)

Gazi Yüksek Öğretmen Okulu Müzik Şubesi Eğitim Programları

Gazi Yüksek Öğretmen Okulu 1978	DERS TÜRÜ	DERSLER
	ALAN BİLGİSİ	Anadal Eğitimi, Temel Piyano Eğitimi, Müziksel işitme Okuma Yazma, Temel Müzik Bilgileri, Çok seslendirme, Yatay Çok seslendirme, Müzik Tarihi, Ses Eğitimi, Toplu Konuşma Eğitimi, Toplu Ses Eğitimi, Toplu Çalgı Eğitimi, Müzik Toplulukları Yönetimi, Çalgıyla Eşlik, Müzik Biçimleri Müzik Türleri, Eser Çözümleme, Eğitim Müzikleri Dağarı, Geleneksel Türk Sanat Müziği, Halk Bilim, Türk Halk Müziği, Nota Yazıları, Çalgı Düzenleri ve Bakımı, Seçmeli Toplu Müzik, Seçmeli Müzik Özel Alanları, Tımı (Selen) Fiziği, Sanata Giriş, Müzik Eğitimine Giriş, Müzik Eğitiminde Yöntemler
	GENEL KÜLTÜR	Türkçe Kompozisyon, Ritmik Jimnastik ve Oyun, Yabancı Dil, Düşünce Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti ve Devrim Tarihi, Ekonomiye Giriş
	ÖĞRETMENLİK BİLGİSİ	Araştırma, Eğitim Programı ve Yöntemler, Eğitim Psikolojisi, Eğitime Giriş, Eğitim Sosyolojisi, Eğitim Yöntemi, Rehberlik, Ölçme ve Değerlendirme

Kaynak: (Yayla, 2004: 6)

Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Bölümü Lisans Programı

Gazi Eğitim	DERS TÜRÜ	DERSLER
	ALAN BİLGİSİ	Üç Anabilim Dalı Ortak Dersler: Piyano, Koro, Müziksel işitme okuma yazma, Müziğe Giriş, Bireysel Söyleme, Koropetisyon, Armoni - Kontrapuan – Eşlikleme, Müzik Biçimleri, Türk Halk Bilimi

Fakültesi 1997	ÇALGI EĞİTİMİ	Okul Çalgıları, Geleneksel Türk Halk Müziği, Çalgı Düzen Bakım Onarım Bilgisi, Müzik Toplulukları Yönetimi, Dünya Müzik Tarihi, Türk Müziğinde Çok Seslendirme, Çağdaş Türk Sanat Müziği ve Popüler Müzik
	SES EĞİTİMİ	Geleneksel Türk Sanat Müziği, Uluslar Arası Sanat ve Popüler Müzik, Toplu Çalgı, Okul çalgıları seslendirme ve Uygulama, Birlikte Seslendirme
	MÜZİK KURAMLARI ABD	Türk Halk Dansları, Piyano Bakım Onarım Düzen ve Uygulama, Müzik Derleme Teknikleri, Sanat Tarihi, Eğitim Müziği Besteleme Teknikleri dersleri Alan dersleri Kapsamında Bazıları seçmeli olmak üzere yer almıştır. Çalgı Eğitimi ABD: Alan Çalgısı, Orkestra, Çalgı Eğitim ilkeleri Ses eğitimi ABD: Şan, Ses Eğitimi ilkeleri, Temel Toplu Ses Eğitimi, Ses Organı Yapısı Korunması
	GENEL KÜLTÜR	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Türk Dili Yabancı Dil, Beden Eğitimi / Güzel Sanatlar
	ÖĞRETMENLİK BİLGİSİ	Eğitim Bilimine Giriş, Eğitim Psikolojisi, Eğitim Sosyolojisi, Genel Öğretim Metotları, Ölçme ve Değerlendirme, Özel Eğitim, Araştırma Teknikleri, Eğitim Yönetimi, Proje, Rehberlik, uygulama semineri ve öğretmenlik uygulaması

Kaynak: (Yayla, 2004: 7)

Gazi Yüksek Öğretmen Okulu Müzik Şubesi Eğitim Programları

	DERS TÜRÜ	DERSLER
Gazi Yüksek Öğretmen Okulu 1978	ALAN BİLGİSİ	Anadal Eğitimi, Temel Pişano Eğitimi, Müziksel işitme Okuma Yazma, Temel Müzik Bilgileri, Çok seslendirme, Yatay Çok seslendirme, Müzik Tarihi, Ses Eğitimi, Toplu Konuşma Eğitimi, Toplu Ses Eğitimi, Toplu Çalgı Eğitimi, Müzik Toplulukları Yönetimi, Çalgıyla Eşlik, Müzik Biçimleri Müzik Türleri, Eser Çözümleme, Eğitim Müzikleri Dağarı, Geleneksel Türk Sanat Müziği, Halk Bilim, Türk Halk Müziği, Nota Yazıları, Çalgı Düzenleri ve Bakımı, Seçmeli Toplu Müzik, Seçmeli Müzik Özel Alanları, Tını (Selen) Fiziği, Sanata Giriş, Müzik Eğitime Giriş, Müzik Eğitiminde Yöntemler
	GENEL KÜLTÜR	Türkçe Kompozisyon, Ritmik Jimnastik ve Oyun, Yabancı Dil, Düşünce Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti ve Devrim Tarihi, Ekonomiye Giriş
	ÖĞRETMENLİK BİLGİSİ	Araştırma, Eğitim Programı ve Yöntemler, Eğitim Psikolojisi, Eğitime Giriş, Eğitim Sosyolojisi, Eğitim Yöntemi, Rehberlik, Ölçme ve Değerlendirme

Kaynak: (Yayla, 2004: 6)

Eğitim Fakültesi Müzik Bölümü Lisans Programı

Gazi Eğitim Fakültesi 1997	DERS TÜRÜ	DERSLER
	ALAN BİLGİSİ	Üç Anabilim Dalı Ortak Dersler: Piyano, Koro, Müziksel işitme okuma yazma, Müziğe Giriş, Bireysel Söyleme, Koropetisyon, Armoni - Kontrpuan – Eşlikleme, Müzik Biçimleri, Türk Halk Bilimi
	ÇALGI EĞİTİMİ	Okul Çalgıları, Geleneksel Türk Halk Müziği, Çalgı Düzen Bakım Onarım Bilgisi, Müzik Toplulukları Yönetimi, Dünya Müzik Tarihi, Türk Müziğinde Çok Seslendirme, Çağdaş Türk Sanat Müziği ve Popüler Müzik
	SES EĞİTİMİ	Geleneksel Türk Sanat Müziği, Uluslar Arası Sanat ve Popüler Müzik, Toplu Çalgı, Okul çalgıları seslendirme ve Uygulama, Birlikte Seslendirme

	<p>MÜZİK KURAMLARI</p> <p>ABD</p>	<p>Türk Halk Dansları, Piyano Bakım Onarım Düzen ve Uygulama, Müzik Derleme Teknikleri, Sanat Tarihi, Eğitim Müziği Besteleme Teknikleri dersleri Alan dersleri Kapsamında Bazıları seçmeli olmak üzere yer almıştır.</p> <p>Çalgı Eğitimi ABD: Alan Çalgısı, Orkestra, Çalgı Eğitim ilkeleri</p> <p>Ses eğitimi ABD: Şan, Ses Eğitimi ilkeleri, Temel Toplu Ses Eğitimi, Ses Organı Yapısı Korunması</p>
	<p>GENEL KÜLTÜR</p>	<p>Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Türk Dili Yabancı Dil, Beden Eğitimi / Güzel Sanatlar</p>
	<p>ÖĞRETMENLİK BİLGİSİ</p>	<p>Eğitim Bilimine Giriş, Eğitim Psikolojisi, Eğitim Sosyolojisi, Genel Öğretim Metotları, Ölçme ve Değerlendirme, Özel Eğitim, Araştırma Teknikleri, Eğitim Yönetimi, Proje, Rehberlik, uygulama semineri ve öğretmenlik uygulaması</p>

Kaynak: (Yayla, 2004: 7)

BULGULAR ve YORUM

Batı ile olan yakın ilişkiler münasebeti ile ilk olarak Osmanlı Sarayı'nda opera ve ses eğitimine ilgi başlamıştır. 19. Yüzyılda pek çok değerli müzisyen saray tarafından getirilmiş, yine bu devirde pek çok önemli opera eserlerinin icrası İstanbul'da gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun düşüş dönemine girmesiyle Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Ulu Önder Atatürk'ün direktifleriyle Ankara Devlet Konservatuvar'ı kurulmuştur. Yurt dışına ses eğitimi almak ve ülkemizde

açılan okullarda öğrenci yetiştirmek üzere öğrenciler yollanmış ve eğitim alarak ülkemize dönen eğitimciler ise öğrencilerden yeni ses eğitimciler yetişerek Avrupa ve tüm Dünyaya ülkemizin adını başarıyla duyurmuşlardır.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ses eğitimi alanında fayda sağlayacağı düşünülen eserler bestelenmeye veya düzenlenmeye başlanmıştır. Hızla kurulan müzik okulları ve konservatuvarlarla birlikte ses eğitiminde gerek bireysel olarak (meşk sistemi ile) ders işlenmiş, gerekse toplu ses eğitimi alanlarında ilerleme kaydedilmiştir. Günümüzdeki çok önemli icracılar ses eğitimi almak ve bunu icralarına yansıtmak için yurt dışına eğitim almaya gitmiş ve bu alanlarında büyük başarılar elde etmelerine yarar sağlamıştır.

Günümüzde ses eğitimcilerinin sayısı giderek artmasına rağmen hala kendi ülkemizden çıkmış Ses Eğitimi üzerine kaynak gösterilebilecek belgelerin sayısının azlığı neredeyse yüz yıllık bir Cumhuriyet sürecinde aslında hala çok fazla yol kat edemememizin bir göstergesidir. Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar olan süre içerisinde görülmektedir ki ses eğitimi belli bir kaynağa göre işlenmemektedir. Her eğitimci kendi yöntemleri ile bu dersi sürdürmektedir.

Ancak müzik eğitimi için kurulan gerek amatör gerekse profesyonel eğitim veren okullar, korolar, topluluklar ve benzeri kurumların sayısının talebi giderir ölçüde olması Müzik Tarihimize bakıldığında hiç de hafife alınacak ölçüde değildir. Günümüzde Ses eğitiminin sadece opera alanında değil Türk Müziğini içerisinde barındıran bütün bölümlerde de yapılması yine tarihsel gelişim sürecinde iyi yönde bir gelişme olduğunu göstermektedir.

Sonuç

1 Eylül 1924'te, Musiki Muallim Mektebi'nin açılması ve devamında birçok müzik okulunun ilköğretim, ortaöğretim, lise ve üniversite düzeyinde eğitim vermeye başlaması, ülkemizin müzik alanında yaptığı bir devrim olarak nitelendirilebilir. Cumhuriyetin ilanı ve ilanından sonra ilk 30 yıllık dönemde Milli Eğitim Bakanlığının bugünkü sisteminin temelleri atılmış, o dönemde yapılmaya çalışılan yenilikler, gerçekleştirilen düzenlemeler bugünkü Milli Eğitim sistemimize büyük katkı sağlamıştır. Dolayısıyla müzik eğitimi ve buna bağlı olarak verilen ses eğitimi dersleri, Cumhuriyet döneminde ülkemizde girmiş ve okulların müfredatlarında her yıl gelişerek yer almıştır.

Özet olarak ses eğitiminin genel tarihsel süreci içerisinde Türkiye'nin üstlendiği rol Cumhuriyetin ilanından bu yana yadsınamaz derecede fazladır. Bu alanın doğduğu pek çok ülkede yazılan eserlerin günümüzde bile hala kullanılıyor

olması batının etkisinden hala kurtulamadığımızı, ancak Türk Müziği bestekarlarımızın da bestelediği Ses Eğitimi çalışmalarına uygun eserlerin de olması da kendi özgün eğitim tarzımızı oluşturmaya çalıştığımızın göstergesidir. Batılıların Ses Eğitimi düzenli ve sistemli bir şekilde tarih akışı içinde muntazam geliştirmesi dikkat çekmiştir. Türkiye’de ise Cumhuriyetin ilanı ile ancak Ses Eğitimi ile tanışılmış, önceleri meşk usulü ile taklitle dayalı yapılan eğitim Cumhuriyetin ilanı ile yurt dışına eğitim için gönderilen Şan pedagogları sayesinde eğitim sisteminde yerini almıştır.

Ses eğitimi dersi ülkemizde ilk olarak 1925-1931 Musiki Muallim Mektebi eğitim programlarında “Vocal” adı altında okutulmuştur. 1936 yılında Ankara Devlet Konservatuvarında “Anadal Ses “, Gazi Eğitim Enstitüsü’nde 1941’den 1969 yılına kadar “Şan-Koro” adı altında, 1969’da “Ses Eğitimi (Şan)” olarak okutulmuştur. Gazi Eğitim Fakültesinde 1978-1979 “Bireysel Ses Eğitimi” adı altında 8 yarıyıl haftada bir saat, “Bireysel Söyleme Dersi” 4 yarıyıl haftada bir saat okutulmuştur. 1998 yılından itibaren “Bireysel Ses Eğitimi 2 yarıyıl haftada iki saat, “Anadal Ses Eğitimi” ise 8 yarıyıl haftada bir saat olarak yer almıştır.

KAYNAKÇALAR

Çevik, S. “Müzik Öğretmenliği Eğitiminde Ses Eğitimi Alan Derslerinin Müzik Öğretmenliği Yeterlikleri Yönünden Değerlendirilmesi”, Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu Bildirisi, 26-28 Nisan, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 2006.

ÖZALP, R. ve Ataunal, A. Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.

SAY, A. Türkiye’nin Müzik Atlası, İstanbul: Borusan Kültür ve Sanat Yayınları, 1985.

Şarman. K. Türk Prometheler, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005.

Töreyn, A.M. Eğitim Fakülteleri Müzik Öğretmenliği Programı Anabilim Dalındaki (Şarkı Söyleme Eğitimi) Bireysel Ses Eğitimi Dersinin Niteliği. VI. İstanbul Türk Müziği Günleri Bildirisi, GTÜ, 13-14 Mayıs 1999.

Töreyn, A.M. Türkiye Türkçesi Dilbilgisi Yapısının Şan Eğitimi Amaç, İlke ve Yöntemleri Açısından İncelenmesi, Ankara: Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1998.

Töreyin, A. M. Ses Eğitimi (1. Baskı), Ankara: Sözkese Matbaacılık, 2008.

Yayla, A. Müziksel Performansın Ölçülmesi, 1924-2004 Musiki Muallim Mektebinden Günümüze Müzik Öğretmeni Yetiştirme Sempozyumu Bildirisi, Isparta: SDÜ. 07-10 Nisan 2004.

İnternet Kaynakçası (<http://www.forumacil.com/muzik-sanatcilari/296917-munir-nurettin-selcuk-kisaca-hayati.html>). (http://tr.wikipedia.org/wiki/Leyla_Gencer).

Fiske, J. İletişim Çalışmalarına Giriş, çev. Süleyman İrvan, Ankara: Ark Yayını, 1996.